6
षष्ठः पाठः

दीपमालिकोत्सवः

गुण (स्वर) संधि

अस्माकं भारतवर्षः उत्सवानां पर्वाणां च देशः वर्तते। अत्र प्रचलितेषु **महोत्सवेषु** दीपमालिकायाः स्थानं सर्वश्रेष्ठम् अस्ति। एवं श्रूयते यद् अस्मिन् एव दिने त्रेतायुगे **मर्यादापुरुषोत्तमः** श्रीरामचन्द्रः पितुः आज्ञां परिपालयन् चतुर्दशवर्षपर्यन्तं वने उषित्वा राक्षसराजं रावणं हत्वा सीतया लक्ष्मणेन च सह अयोध्यां प्रत्यागच्छत्। तदानीम् अयोध्यावासिनः जनाः दीपानाम् अवलीं प्रज्वाल्य तस्य अभिनन्दम् अकुर्वन्। अतएव इदं पर्व 'दीपावली' इतिनाम्ना मन्यते। इदं पर्व कार्तिकमासस्य अमावस्यायां भवति।

केचन् विद्वांसः कथयन्ति यत् कार्तिकमासस्य अमावस्यायाः एव दिने भगवती महालक्ष्मीः सागरमध्यात् समुत्पन्ना अभवत्। अपरे च कथयन्ति यदस्मिन्नेव दिने लक्ष्मीः बलेः बन्धनात् विमुक्ता अभवत् अतएव अस्मिन् दिने लक्ष्म्याः पूजनं भवति।

अस्मिन् दिने गृहाणां सर्वविधाशुद्धिः सज्जा च भवति। सुधाधवलितानि गृहाणि नववधूरिव भासन्ते। सर्वे जनाः नव–नवानि वस्त्राणि धारयन्ति। सन्ध्यायां ते दीपान् प्रज्वाल्य गृहेषु, मन्दिरेषु, द्वारेषु च स्थापयन्ति। तदा दीपानाम् अवलिः अतितरां राजते। रात्रौ श्रीगणेशेन सह लक्ष्म्याः पूजनं क्रियते। जनाः स्वमित्रेभ्यः बान्धवेभ्यः च मिष्टान्नं प्रेषयन्ति।

द्वितीयदिने प्रतिपदि प्रातःकाले गोवर्धनपूजा भवति। तदनन्तरं स्वभागिनी गृहे भोजनं कृत्वा जनाः ताभ्यः यथाशक्ति द्रव्यं ददति। एवं च अयम् उत्सवः हर्षोल्लासं जनयति। अस्य उत्सवस्य अयं संदेशः अस्ति यत् वयम् अविद्यान्धकारं विनाश्य स्व जीवने ज्ञानस्य प्रकाशं कुर्याम।

शब्दार्थाः (WORD MEANINGS)

पर्वाणाम्	त्योहारों का	Of festivals
परिपालयन्	पालन करते हुए	Obeying
उषित्वा	रहकर	To live
अवली	पंक्तियाँ	Lines
केचन्	कुछ	Some
विनाश्य	विनाश करके	After destruction
यदस्मिन्नेव दिने	कि इसी दिन	This day only
तदानीम्	उस समय	That time

क्रिया (VERB)

प्रत्यागच्छत्	(प्र + आ + गम्)	लौटे	Returned
मन्यते	(मन्)	मनाया जाता है	Celebrated
क्रियते	(कृ)	किया जाता है	Done
धारयन्ति	(धृ)	धारण करते हैं	Hold or take up
स्थापयन्ति	(स्था)	स्थापित करते हैं	Establish

याद रखिए

गुण संधि – अ या आ के बाद ह्रस्व या दीर्घ इ, उ, ऋ या लृ आने पर दोनों के स्थान पर क्रमशः ए, ओ, अर् व अल् हो जाता है। जैसे–

अ, आ + इ, ई = ए		देव + ईशः = देवेशः
अ, आ + उ, ऊ = ओ		सूर्य + उदयः = सूर्योदयः

अभ्यास (Exercises)

मौखिक (Oral)

भारत में मनाए जाने वाले त्योहारों के बारे में चर्चा करें (Discuss about the festivals celebrated in India) –

लिखित (Written)

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए (Answer the following questions in Sanskrit) –

   (क) दीपावली उत्सवः कदा भवति ?

   ____

   ____

   (ख) अयोध्यावासिनः रामस्य अभिनन्दनं कथम् अकुर्वन् ?

   ____

   ____

   (ग) जनाः दीपान् प्रज्वाल्य कुत्र स्थापयन्ति ?

   ____

   ____

   (घ) अस्मिन् दिने कस्याः पूजनं क्रियते ?

   ____

   ____

   (ङ) अस्य उत्सवस्य कः संदेशः ?

   ____

   ____

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए (Fill in the blanks) –

   (क) अस्माकं भारतवर्षः ____________ च देशः वर्तते।

   (ख) इदं पर्व ____________ अमावस्यायां भवति।

(ग) अस्मिन् दिने लक्ष्म्याः ______ भवति।

(घ) सुधाधवलितानि गृहाणि ______ भासन्ते।

(ङ) अयम् उत्सवः ______ जनयति।

3. संधि–विच्छेद कीजिए (Disjoin the words) –

(क) महोत्सवेषु = ______ + ______

(ख) मर्यादापुरुषोत्तमः = ______ + ______

(ग) अविद्यान्धकारम् = ______ + ______

(घ) यदस्मिन्नेव = ______ + ______

(ङ) सूर्योदयः = ______ + ______

(च) हर्षोल्लासम् = ______ + ______

4. मूल धातु, लकार, पुरुष और वचन बताइए (Tell basic root, tense, person and number) –

शब्द	मूल धातु	लकार	पुरुष	वचन
(क) नयति	______	______	______	______
(ख) भवति	______	______	______	______
(ग) अकुर्वन्	______	______	______	______
(घ) अस्ति	______	______	______	______
(ङ) ददाति	______	______	______	______
(च) अभवत्	______	______	______	______

5. निम्नलिखित वाक्यों को बहुवचन में बदलिए (Change the following sentences in plural) –

(क) साधुः सन्मार्गे चलति। ______

(ख) सः क्रीडकेन क्रीडति। ______

(ग) जनः दीपं प्रज्वलति। ______

(घ) त्वं ज्ञानस्य प्रकाशं कुरु। ______

6. प्रथम अनुच्छेद का हिन्दी में अनुवाद कीजिए (Translate first parag... Hindi) –

अस्माकं .... भवति।

7. संस्कृत में अनुवाद कीजिए (Translate into Sanskrit) –

(क) हमारा भारतवर्ष त्योहारों का देश है।

(ख) दीपावली त्योहार कार्तिक मास की अमावस्या को होता है।

(ग) इस दिन गणेश के साथ लक्ष्मी की पूजा होती है।

(घ) बच्चे इस दिन प्रसन्न होते हैं।

(ङ) दीपावली अंधकार पर प्रकाश की विजय का पर्व है।